

Малік Микола Йосипович,
доктор економічних наук, професор,
академік НААН, Національний науковий
центр «Інститут аграрної економіки»

Шпикуляк Олександр Григорович,
доктор економічних наук, професор, член-
кореспондент НААН, Національний
науковий центр «Інститут аграрної
економіки»

Шеленко Діана Іванівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної і
прикладної економіки, Прикарпатський
національний університет
ім. Василя Стефаника

Дюк Анна Андріївна,
доктор економічних наук, доцент, кафедри
економіки та підприємництва, Вінницький
національний аграрний університет

Морозова Анна Михайлівна,
молодший науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут
аграрної економіки»

Malik Mykola,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Academician of NAAS, National Scientific Centre
“Institute of Agrarian Economics”
<https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Shpykuliak Oleksandr,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Corresponding Member of NAAS,
National Scientific Centre “Institute
of Agrarian Economics”
<https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Shelenko Diana,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University,
<https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Duk Anna,
Doctor of Economic Sciences, Associate
Professor, Vinnytsia National Agrarian
University,
<https://orcid.org/0000-0001-6480-0558>

Morozova Anna,
Junior Researcher, National Scientific Centre
“Institute of Agrarian Economics”
<https://orcid.org/0009-0009-7475-5100>

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ FARMS AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Шеленко Д. І.,
Дюк А. А., Морозова А. М. Фермерські госпо-
дарства як чинник розвитку сільських тери-
торій. *Український журнал прикладної еконо-
міки та техніки*. 2023. Том 8. № 2. С. 199 – 206.

Malik M., Shpykuliak O., Shelenko D., Duk A.,
Morozova A. Farms as a factor of the
development of rural areas. *Ukrainian Journal
of Applied Economics and Technology*. 2023.
Volume 8. № 2, pp. 199 – 206.

Окреслено значення фермерських господарств у розвитку сільських територій, та їх роль у подоланні кризових явищ, викликаних воєнною агресією російської федерації. На основі узагальнення світового досвіду «зеленого» виробництва та концептуальних засад реалізації та оцінки потенціалу фермерських господарств зроблені пропозиції з організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку сільських територій як бази проживання і господарювання. Викладені результати наукових досліджень проблем фермерських господарств з визначенням загальноекономічних та соціальних ефектів їх розвитку для сільських територій. Охарактеризовано основні проблеми функціонування фермерських господарств та сформовані концептуальні підходи до реалізації сталого розвитку сільських територій у відповідності з Цілями сталого розвитку. Стаття буде корисна для громадських організацій та проектів аграрного виробництва.

Ключові слова: фермерські господарства, сільські території, малі підприємницькі структури, сталий розвиток.

The importance of farms in the development of rural areas and their role in overcoming the crisis phenomena caused by the military aggression of the Russian Federation has been outlined. Compared to large enterprises, farms are more mobile to diversification in connection with changes in the conditions of the business environment. Based on the generalization of the global experience of "green" production and the improvement of the conceptual foundations of the implementation and assessment of the potential of farms, proposals have been made for the organizational and economic support of the sustainable development of rural areas as the basis of residence and management. The results of scientific studies of the problems of farms as entrepreneurial structures in the market environment are presented, with the determination of the general economic and social effects of their development for rural areas. Examples of adaptation of farms to business activities in wartime conditions have been given. The possibility of implementing "green" methods of agricultural business organization and specialization in

© Малік Микола Йосипович, Шпикуляк Олександр Григорович, Шеленко Діана Іванівна,
Дюк Анна Андріївна, Морозова Анна Михайлівна, 2023

---

the production of craft products has been considered using the natural and economic characteristics of individual regions. The purpose of the study is to reveal the key factors of the development of farms in Ukraine, considering the experience of European countries and national characteristics, generalizing the prospects of the development of rural areas in wartime conditions. The main problems of the functioning of farms at the present time have been characterized and conceptual approaches have been formed with the participation of farms to the implementation of sustainable development of rural areas in accordance with the Sustainable Development Goals (SDGs) of the UN with their adaptation to the National Sustainable Development Goals and the realization of their potential in wartime conditions and after the war reconstruction of Ukraine's economy. The article will be useful for public organizations and agricultural production projects.

Keywords: farms, rural areas, small business structures, sustainable development.

Вступ

Фермерський уклад або тип організації господарювання в аграрному секторі економіки України набув інституційної еволюції з початку 90-х років ХХ століття. Початок фермерського руху пов'язаний з поступовим відходом від колективно-державних форм господарювання в сільському господарстві у процесі утвердження ринкової моделі на засадах приватної власності на засоби виробництва й предмети праці, зокрема на землю. Фермерство – це явище, інститут господарювання і форма організації підприємницької діяльності на селі, в основу покладено особливі традиції, норми, правила, похідні від сім'ї (праця фермера та його сім'ї, власність, інтелектуальний капітал). Фермерські господарства виступають одним із найспроможніших інституційних секторів у можливості задовольняти чинники сталого розвитку. Незважаючи на умови, які теж склалися в Україні у зв'язку із військовою агресією росії, фермерське підприємництво набуло ще більшої актуалізації, ніж до війни.

Загалом реалізація функцій фермерських господарств становить вкрай важливу науково-практичну проблему як для України, так і глобального забезпечення сталого розвитку. Відповідно здійснені і надалі здійснюються наукові розвідки з обґрунтування ролі фермерських господарств як чинника розвитку сільських територій, відбувається предметна дифузія знань та створення-впровадження інновацій в зазначеному дослідницькому ракурсі пізнання проблем аграрного сьогодення.

Наукові обґрунтування сутності-значимості фермерських господарств, а також дифузія знань здійснюються завдяки працям багатьох науковців, серед яких: І. Баланюк [1; 15; 25], М. Савка [1; 25], С. Грошев [4], Ю. Лупенко [8; 12; 16; 17], Д. Неміш [15], О. Красноруцький [9], Ю. Лопатинський [10], Н. Чандрян [13], а також інші сподвижники ідей розвитку фермерства як соціально-економічного явища та господарської практики [1 – 32].

У напрацюваннях зазначено: структурні оцінки змін в інституційній моделі господарського порядку на селі в Україні у зв'язку з актуалізацією практик фермерської діяльності [4; 9; 10; 11; 12; 15; 25; 30; 31], засади і безпосередньо розроблення пропозицій з посилення участі фермерських господарств у гарантуванні продовольчої та енергетичної безпеки [8; 16; 17; 32], формування умов досягнення критеріїв сталого розвитку сільських територій [11; 13; 14; 32], чинників збереження села як особливого середовища життя і господарювання [1; 4; 8; 10; 15; 25; 31], посилення інтеграційних процесів у підприємницькій діяльності фермерів [1; 9; 10; 11; 16; 25].

Долучилися до цієї проблематики й автори позиціонованої статті з власними напрацюваннями [1; 8; 10; 11; 12; 16; 17; 30; 31; 32], з урахуванням і у розвиток яких зазначаємо безумовну респектабельність господарств фермерського типу у сприянні:

- гарантіям продовольчої безпеки на рівні місцевих громад;
- мобільності й швидкій акумуляції ресурсів для відновлення;
- вирішенні значного обсягу соціально-економічних проблем на локальному рівні сільських територій;
- ефективній самоорганізації громад за рахунок соціального капіталу та кооперації;
- розбудови локальної нішевої малої переробки для виробництва якісних харчових продуктів;
- становленні кооперативних структур несільськогосподарського спрямування, енергетичних зокрема, для організації виробництва-споживання відновлюваних джерел енергії;
- розвитку крафтового бізнесу в сфері виробництва ексклюзивних видів продукції;
- поширенню соціального підприємництва на селі.

Розвиток аграрного сектору економіки в умовах воєнного часу набув видозмінних характеристик, а тому питання відновлення економіки та збереження фермерськими господарствами інституційних спроможностей надалі включатиме наслідування критеріїв сталого розвитку для сільських територій.

Визначення мети та цілей дослідження

Метою дослідження є розкриття ключових чинників розвитку фермерських господарств в Україні з урахуванням досвіду Європейських країн та національних особливостей, узагальнення перспективи розвитку сільських територій в умовах воєнного часу. Відповідно до поставленої мети нами окреслено такі завдання: дослідити динаміку розвитку фермерських господарств в Україні; окреслити індикатори розвитку фермерських господарств; проаналізувати програми підтримки суб'єктів малого агробізнесу на місцевому рівні громади та адміністрації районів; розглянути можливість застосування «зелених» способів організації аграрного бізнесу та спеціалізації на виробництві крафтової продукції з використанням природно-економічних характеристик окремих регіонів..

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток підприємницької діяльності на селі характеризується багатоманітністю форм господарювання: господарства населення (домогосподарства), особисті селянські, фермерські господарства, приватні підприємства, господарські товариства, кооперативи, різні корпоративні формування – аж до агрохолдингів. Пріоритетність тієї чи іншої форми в частині сприяння розвитку сільських територій залежить від формації її представлення на практиці, впливу чинника взаємозв'язку з об'єднаними територіальними громадами та взаємообумовленості праці, власності, статусів розподілу витрат–вигод. В умовах воєнного стану актуального статусу набуло фермерське господарство, а його утвердження в сільській місцевості стало пріоритетною моделлю господарської системи, підтримки розвитку сільських територій на засадах сталості.

На нинішній час в сільському господарстві України нараховується велика кількість дрібних товаровиробників, куди відносяться фермерські господарства (середній розмір фермерського господарства – 130 га землі). В опублікованих працях основна увага зосереджується на стані розвитку фермерських господарств і на їх ролі у розвитку сільських територій. З методологічної точки зору важливо бачити поточний соціально-економічний стан розвитку сільських територій як результат наявності фермерських господарств, економічних стимулів і можливостей їх реалізації.

Одна з проблем розвитку сільських територій полягає не тільки і не стільки у можливостях реалізації мотивів здійснення підприємницької діяльності фермерських господарств, скільки у наявності цих мотивів у селян проживати на цих територіях. Для розвитку сільських територій необхідні умови, які б забезпечували мотивацію громадян жити і працювати на селі.

Незважаючи на значний пласт наукових досліджень впливу господарських формувань на розвиток сільських територій, питання розвитку села, фермерства та його вплив на сталий розвиток не достатній. Зокрема крізь призму досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року [13; 28] у глобальному і в національному вимірі [14] необхідно забезпечити заходи з реалізації політики підтримки фермерського руху.

Фермерські господарства поділяються на: власні фермерські господарства та сімейні фермерські господарства.

Базовим у механізмі розвитку фермерських господарств є Закон України «Про фермерське господарство» (далі – Закон) [22]. Так, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва.

Фермерські господарства поділяються на власні фермерські та сімейні фермерські господарства. Правовими змінами ч. 5 ст. 1 Закону [22] передбачено, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї і обмежена площа землі від 2 до 20 га [22].

Поняття «сімейне фермерське господарство» стало частиною українського права з прийняттям Закону України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [18]. Отже, правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності сімейних фермерських господарств визначені Законом України «Про фермерське господарство» [22].

Зокрема фермерські господарства є найбільш інституційно спроможними забезпечувати досягнення критеріїв сталого розвитку сільських територій. Вони є невід'ємним елементом

територіальних утворень і збереження місцевої культури. Отримують свої доходи і реалізують продукцію в основному на місцевих або регіональних ринках, створюючи робочі місця як у сільському господарстві, так і в інших секторах економіки.

Організація об'єднаних націй оголосила 2019-2028 рр. Десятиліттям сімейних фермерських господарств з огляду на їх значимість та розробила Глобальний план дій [28] щодо розвитку таких господарств. У світі нараховується понад 600 мільйонів фермерських господарств, які становлять понад 95% усіх сільськогосподарських товаровиробників [8]. Вони виробляють більше половини сільськогосподарської продукції та обробляють 50 відсотків землі. Своєю діяльністю вони довели, що можуть бути високоефективними і забезпечувати стандарти життя в сільській місцевості [8]. Функціонування фермерських господарств показує, що вони мають унікальний потенціал для формування продуктивних і стійких продовольчих систем при наявності сприятливих умов.

Практично фермер як одноосібний власник має значні переваги у мотивації праці. Його господарство мобільне щодо реакції на кон'юктурні зміни.

Динаміка створення фермерських господарств наслідуює вже тривалий період трансформацій (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка розвитку фермерських господарств в Україні*

Рік	Кількість фермерських господарств			Площа землі в користуванні			Валова сільськогосподарська продукція		
	усього	Зміни до попереднього року		усього	Зміни до попереднього року		усього	Зміни до попереднього року	
		од.	%		+/- од.	%		+/- тис. га	млн. грн
2017	34137	101,4	+455	4580,1	103,2	+142,2	63277,2	-	-
2018	33164	97,1	-973	4707,2	102,8	+127,1	73181,7	115,7	+9904,5
2019	32452	97,9	-712	4749,5	100,9	+42,3	79053,0	108,0	+5871,3
2020	27667	85,3	-4785	4817,8	101,4	+68,3	65771,8	83,2	-13281,2
2021	26629	96,2	-1038	4817,8	101,4	+68,3	90259,5	137,2	+24487,7

Джерело: [33].

В Україні розвиток фермерства обмежений через провали ринків, а аграрна політика країни за останні роки фокусувалася на підтримці великих корпоративних структур, які характеризуються промисловим веденням сільського господарства та монокультуризацією. Підходи до трансформації політики розвитку сільських територій, які Уряд застосовує під час війни у напрямку підтримки малих товаровиробників, заслуговує уваги. Так як підтримка малих ферм (сімейних ферм) диктується кризою призму продуктивності і справедливості – це самоконтроль, мотивація до праці та гнучкість у використанні робочого часу. Сімейні фермерські господарства мають переваги для місцевих громад через можливість створення додаткових робочих місць і отримання доходу в сільській місцевості та забезпечення збереження сільських територій і їх екологічної складової.

В ситуації, у якій опинилися українські фермери в умовах сьогодення, у зв'язку із війною Росії проти України, мають місце багато випадків втрати бізнесу, потужностей, тощо. Проте приклади практик підтверджують заявлену нами мобільність цих господарств, спроможність до швидкого відновлення.

Сімейні фермерські господарства формують специфічні, ефективні щодо підприємницької діяльності спроможності, виявилися найбільш мобільними в кризових умовах воєнного часу. Це стосується здатностей відновити бізнес, ефективно діяти в умовах граничних ризиків й для гарантування продовольчої безпеки громади, а значить забезпечувати засади сталого розвитку територій.

Існує багато прикладів відновлення діяльності фермерських господарств, які постраждали від війни, їх виробничі системи й потенціал були знищені або значно пошкоджені. Війна призвела до руйнування або знищення багатьох ферм. Лише не багатьом фермам вдалося евакуювати своїх тварин з районів, що опинилися під контролем ворожих сил. У такій ситуації був фермер з Донеччини с. Павлівка В. Альохін, який розводив овець. Почалися бойові дії – будівлі були зруйновані, втратив більше 100 голів овець (залишилось 400). Довелося переїздити. Звернувся до фермера з Волині В. Мельника. Тварин перевезли і ферми об'єдналися. Усю роботу виконують разом, а доходи поділяють навпіл [2]. Фермерська підприємницька ініціатива забезпечує зайнятість і доходи для родини, а також певний рівень продовольчої безпеки для громади. Таким чином потрібно вести мову про необхідність ефективної взаємодії фермерів та місцевих органів влади, що має забезпечувати синергію у взаємному досягненні цілей.

На практиці найбільш поширені сімейні молочні ферми, проте з'являються господарства з сімейним фермерським статусом, які займають різноманітні ексклюзивні, локалізовані на певній території розміщення, крафтовий бізнес.

Крафтовий фермерський агробізнес є демонстрацією ексклюзивності, розвитку локальних підприємницьких ініціатив. В Україні він набуває поширення й характеризується інноваційністю. Такі суб'єкти акумулюють особливі інституційні й технологічні спроможності виробляти необхідну сировину та створювати відповідно ексклюзивний агропродовольчий продукт. Функціонально крафтові виробники роблять посильний внесок у розбудову конкурентного середовища і сектору малого аграрного підприємництва на селі, що є детермінантою сталого розвитку сільських територій.

Розвиток нішевих, малопоширених виробництв притаманний малим, сімейним фермерським господарствам, які є надзвичайно інституційно мобільними на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Сімейні фермери здатні забезпечити активний розвиток локальних виробництв за територіальним принципом вибору спеціалізації. Зазначене сприятиме спроможності сільськогосподарського сектору національної економіки України відновити стійкість агропродовольчих систем.

Основи державної політики щодо стимулювання сімейних фермерських господарств у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління викладені у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» [20]. На місцевому ж рівні громади, адміністрації районів активно розробляють і впроваджують програми підтримки суб'єктів малого агробізнесу, зокрема й галузі сільськогосподарського виробництва загалом. В цьому питанні активні Вінницька, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська, Хмельницька області, а також міські ради Вінниці, Хмельницька, Тернополя, Івана-Франківська. Тобто на рівні територіальних громад вишукуються резерви для економічної, організаційної, інституційної підтримки зокрема малих фермерів.

У Хмельницькій міській раді запроваджують можливості фінансування діяльності фермерів, які працюють у громаді, а саме: відшкодування 10 тис. грн на 1 корову, яка народилася в приватному домогосподарстві та за умов утримання 3-х і більше корів; 5 тис. грн на 1 га посівів малопоширених зернових, технічних, лікарських, плодкових і овочевих культур; компенсація 50%, але не більше 50 тис. грн вартості сертифіката виробника органічної продукції, незалежно від її виду [7].

В Україні на основі Цілей сталого розвитку (ЦСР) ООН розроблені і адаптовані до їх умов Національні Цілі сталого розвитку, які слугуватимуть основою для інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення економічного зростання [34, с. 296], соціальної справедливості та раціонального природокористування.

Очікуваними напрямами реалізації стратегії розвитку фермерських господарств, в т.ч. сімейних, а також повноцінне використання їх потенційних можливостей має стати основним, провідним у вирішенні економічних і соціальних проблем, зміцненні економіки територіальних громад в період повоєнного відновлення економіки. Такі процеси можуть ефективно розвиватися на взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування з метою оптимізації впливу нормативно-правової бази на економічний та соціальний розвиток держави. Для цього потрібні умови для підвищення конкурентоспроможності продукції, виробленої фермерськими господарствами, дотримання норм щодо забезпечення рівних прав для всіх суб'єктів підприємницької діяльності в аграрній сфері, сприяння трансформації господарств населення в підприємницькі структури фермерського типу.

Індикаторами розвитку фермерських господарств є зменшення рівня безробіття в сільській місцевості, збільшення частки сільськогосподарської продукції, виробленої фермерськими господарствами, збільшення кількості об'єктів інфраструктури з підтримки фермерства, впровадження компенсації частини відсотків за банківські кредити, які пропонує фермерам уповноважений банк та забезпечення проведення підготовки і підвищення кваліфікації для започаткування діяльності суб'єктів фермерства, в тому числі для ветеранів і ветеранок (учасників бойових дій).

Висновки та перспективи подальших розвідок

В Україні склалася багатокладна структура форм господарської діяльності, серед якої найбільшу частину складають фермерські господарства. Різноманітність форм у цілому забезпечує можливості для реалізації підприємницької ініціативи та розвитку сільських територій. Проте структура господарських формувань свідчить про недостатню частку малих формувань, засновники яких найбільш зацікавлені у розвитку сільських територій як місць їх

проживання і господарської діяльності. Політика сільського розвитку у пріоритетах удосконалення визначена як така, що має передбачати першочергове стимулювання малих підприємств і особливо сімейних форм як базових.

Список літератури

1. Savka M., Cherneviy Y., Yatsiv I., Balaniuk I., Shelenko D., Yatsiv S. Forecasting parameters of farm development at the regional level using the Stella program Stella. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Developmente*. 2022. Vol. 44. No. 2: 209-222. URL: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2976/2227>. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.22>.
2. Більше сотні тварин загинули: вівчар пригнав з Донеччини на Волинь врятованих овець. *Suspilne.media*. 2023. URL: <https://suspilne.media/264710-bilse-sotni-tvarin-zagynuli-vivcar-prignav-z-doneccini-na-volin-vratovanih-ovec>.
3. Буцька ТГ: фермерська підтримка, позитивний досвід «Садів Перемоги» та орієнтир на переробку. *Agroportal.ua*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/bucka-tg-fermerska-pidtrimka-pozitivniy-dosvid-sadiv-peremogi-ta-oriyentir-na-pererobku>.
4. Грошев, С.В. Сучасний стан розвитку фермерських господарств України. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 3. С. 186-194. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/ujae_2018_r03_a23.pdf.
5. Дергачівська ТГ: Держава повинна сформувати чіткий курс на відбудову громад після російської агресії. *Agroportal.ua*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/dergachivska-tg-derzhava-povinna-sformuvati-chitkiy-kurs-na-vidbudovu-gromad-pislya-rosiyskoji-agresiji>.
6. Дмитрівська ТГ: На шляху до екологічно чистого бізнесу в сільському господарстві та переробці. *Agroportal.ua*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/dmitrivska-tg-na-shlyahu-do-ekologichno-chistogo-biznesu-u-sferi-silskogo-gospodarstva-ta-pererobki>.
7. За корову виплачують 10 тис. грн. Як громади підтримують аграрну галузь. *Agroportal.ua*. 2023. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/za-korovu-viplachuyut-10-tis-grn-yak-gromadi-pidtrimuyut-agrarnu-galuz>.
8. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А., Корінець Р.Я. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
9. Красноручий О.О. Ефективне використання бренду крафтового продукту аграрного підприємства. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 2. С. 10-15. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/ujae_2023_r02_a01.pdf.
10. Лопатинський Ю., Шпикуляк О., Шеленко Д., Кифяк В., Дюк А. Організаційно-інституційні практики посилення ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення в сучасних умовах. *Аграрна економіка*, 2022. Том 15. № 3-4. С.3-13.
11. Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 52 с.
12. Лупенко Ю., Шпикуляк О., Малік М., Ксенофонтова К., Морозова А. Розвиток сімейних фермерських господарств в умовах воєнного часу та реалізації перспективи повоєнного відновлення України. *Аграрна економіка*. 2023. Том 16. № 1-2. С.9-22. URL: <https://doi.org/10.31734/agraecon2023.01-02.009>.
13. Наїр Чандрар. Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства. пер. з англ. під ред. І. Гнатковська. Київ: Наш Формат, 2020. 288 с.
14. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-6/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.
15. Неміш Д.В., Савка М.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Іванів С.І. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські господарства. *Економіка АПК*. 2020. № 2 С. 54-67. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202002054>.
16. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
17. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Організація сімейних фермерських господарств: методичні рекомендації. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2020. 92 с.
18. Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України № 1067-VIII від 31 березня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text>.
19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497-VIII від 10 липня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>.
20. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України № 1877-IV від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>.
21. Про особисті селянські господарства: Закон України № 742-IV від 15 травня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>.
22. Про фермерське господарство: Закон України № 973-IV від 19 червня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.
23. Продовольча безпека на місцях: шляхи розвитку українського села. *Agroportal.ua*, 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/sobytiya/prodovolcha-bezpeka-na-miscyah-shlyahi-rozvitku-ukrajinskogo-sela>.

24. Рейнауд Наутен: Я пишаюся Неймовірними селами України, що показують гарний приклад іншим. Agroportal.ua, 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/reynaud-nauten-ya-pishayusya-neumovirnimi-selami-ukrajini-shcho-pokazuyut-garniy-priklad-inshim>.
25. Савка М.В., Баланиук І.Ф. Організаційно-економічні засади розвитку фермерських господарств в умовах трансформування аграрного сектору: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. 212 с.
26. Самоврядування в умовах війни: Опішнянська громада в пошуках нових можливостей і проєктів. Agroportal.ua, 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/samovryaduvannya-v-umovah-viyni-opishnyanska-gromada-v-poshukah-novih-mozhlivostey-i-proyektiv>.
27. Тупичівська ТГ: Будувати плани на майбутнє потрібно вже зараз, а не після закінчення війни. Agroportal.ua, 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/tupichivska-tg-buduvati-plani-na-maybutnye-potribno-vzhezharaz-a-ne-pislya-zakinchennya-viyni>.
28. FAO and IFAD (2019). United Nations Decade of Family Farming 2019-2028. Global Action Plan. Rome. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. URL: <https://www.fao.org/3/ca4672ru/ca4672ru.pdf>.
29. Шевченківська ТГ: Після перемоги дефіцит буде не в коштах, а в людях, які відбудовуватимуть громади. Agroportal.ua, 2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/shevchenkivska-tg-pislya-peremogi-deficit-bude-ne-v-koshтах-a-v-lyudyah-yaki-vidbudovuvatimut-gromadi>.
30. Шпикуляк О.Г., Алексеева О.В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 95-107. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104095>.
31. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86-98.
32. Шпикуляк, О.Г., Беженар, І.М., Білокінна, І.Д. Сучасні тенденції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі і фермерських господарствах. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 8. 2023. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-04-04/2023-8-04-04> <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-04-04>.
33. Статистичний збірник «Сільське господарство України» 2016-2021 рр. Державна служба статистики України, 2023. URL: www.ukrstat.gov.ua.
34. Hutorov A.O., Lupenko Y.O., Zakharchuk O.V., Hutorova O.O., Dorokhov O.V. 2020, Inclusive Development of the Ukrainian Economy. *TEM Journal*. 9(1). pp. 296-303. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM91-41> http://www.temjournal.com/content/91/TEMJournalFebruary2020_296_303.pdf.

References

1. Savka, M., Cherneviy, Y., Yatsiv, I., Balaniuk, I., Shelenko, D., Yatsiv, S. (2022). Forecasting parameters of farm development at the regional level using the Stella program Stella. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Vol. 44. No. 2. pp. 209-222. Available at: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2976/2227>. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.22>.
2. Bil'she sotni tvaryn zahynuly: vivchar pryhnav z Donechchyny na Volyn' vriatovanykh ovets'. *Suspilne.media*. (2023). Available at: <https://suspilne.media/264710-bilse-sotni-tvarin-zaginuli-vivcar-prignav-z-doneccini-na-volin-vratovanih-ovec>.
3. But'ska TH: fermers'ka pidtrymka, pozytyvnyj dosvid «Sadiv Peremohy» ta oriientyr na pererobku. (2023). Agroportal.ua. Available at: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/bucka-tg-fermerska-pidtrimka-pozitivniy-dosvid-sadiv-peremogi-ta-orientir-na-pererobku>.
4. Hroshev, S.V. (2018). «The current state of development of farms in Ukraine». *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*. 2018. vol 3. № 3. pp.186-194. Available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/ujae_2018_r03_a23.pdf.
5. Derhachiv'ska, TH: Derzhava povynna sformuvaty chitkyj kurs na vidbudovu hromad pislia rosijs'koi ahresii. (2023). Agroportal.ua. Available at: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/dergachivska-tg-derzhava-povinnasformuvati-chitkiy-kurs-na-vidbudovu-gromad-pislya-rosiyskoji-agresiji>.
6. Dmytrivs'ka TH: Na shliakhu do ekolohichno chystoho biznesu v sil's'komu hospodarstvi ta pererobtsi. Agroportal.ua. Available at: [https://agroportal.ua/publishing/intervyu/dmitrivska-tg-na-shlyahu-do-ekologichno-\(2023\).chistogobiznesu-u-sferi-sil'skogo-gospodarstva-ta-pererobki](https://agroportal.ua/publishing/intervyu/dmitrivska-tg-na-shlyahu-do-ekologichno-(2023).chistogobiznesu-u-sferi-sil'skogo-gospodarstva-ta-pererobki).
7. Za korovu vyplachuiut' 10 tys. hrn. Yak hromady pidtrymuyut' ahrarnu haluz'. (2023). Agroportal.ua. Available at: <https://agroportal.ua/news/finansy/za-korovu-viplachuyut-10-tis-grn-yak-gromadi-pidtrimuyut-agrarnu-galuz>.
8. Lupenko Yu.O., Malik M.J., Shpykuliak O.H., Mamchur V.A. Korinets' R.Ya. (2021). *Kontseptsiia rozvytku simejnykh fermers'kykh hospodarstv na period do 2030 roku*. [Concept of development of family farms for the period until 2030]. NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.
9. Krasnoruts'kyj, O.O. (2023). «Effective use of the brand of the craft product of the agricultural enterprise». *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*. vol 8. № 2. pp.10-15. Available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/ujae_2023_r02_a01.pdf.
10. Lopatyns'kyj Yu., Shpykuliak O., Shelenko D., Kyfiak V., Diuk A. (2022). «Organizational and institutional practices of strengthening the role of peasant farms in food supply of the population in modern conditions». *Ahrarna ekonomika*, vol 15. № 3-4. pp.3-13.
11. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.J. (2022). *Formuvannia ta funktsionuvannia intehrovanykh struktur v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy na zasadakh staloho rozvytku sil's'kykh terytorij*. [Formation and functioning of integrated structures in the agrarian sector of the economy of Ukraine on the basis of sustainable development of rural areas]. NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.

12. Lupenko, Yu., Shpykuliak, O., Malik, M., Ksenofontova, K., Morozova, A. (2023). «Ksenofontova K., Morozova A. Development of family farms in wartime conditions and implementation of prospects for post-war reconstruction of Ukraine». *Ahrarna ekonomika*. 2023. vol 16. № 1-2. pp.9-22. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.009>.
13. Nair Chandran. (2020). *Derzhava staloho rozvytku. Majbutnie uriaduvannia, ekonomiky ta suspil'stva*. [The state of sustainable development. The future of government, economy and society]. Translated by and in Hnatkovs'ka. I. (ed.). Kyiv. Ukraine.
14. Natsional'na dopovid' «Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina». Available at: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-6/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.
15. Nemish, D.V., Savka, M.V., Balaniuk, I.F., Shelenko, D.I., Ivaniv, S.I. (2020). «Development of personal peasant farms and their transformation into family farms». *Ekonomika APK*. № 2 pp.54–67. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202002054>.
16. Lupenko, Yu.O., Malik, M.J., Shpykuliak, O.H. (2019). *Orhanizatsijno-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simejnykh fermers'kykh gospodarstv*. [Organizational and economic support for the development of family farms]. NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.
17. Lupenko, Yu.O., Malik, M.J., Shpykuliak, O.H. (2020). *Orhanizatsiia simejnykh fermers'kykh gospodarstv*. [Organization of family farms]. NNTs «IAE». Kyiv. Ukraine.
18. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermers'ke gospodarstvo" schodo stymuliuвання створення та діал'ности сimejnykh fermers'kykh gospodarstv: Zakon Ukrainy. (2016). [On amendments to the Law of Ukraine "On Farming" regarding stimulation of the creation and operation of family farms: Law of Ukraine]. № 1067-VIII dated March 31 2016. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text>.
19. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakyykh zakoniv Ukrainy schodo stymuliuвання utvorennia та діал'ности сimejnykh fermers'kykh gospodarstv: Zakon Ukrainy. (2016). [On amendments to the Tax Code of Ukraine and some laws of Ukraine regarding the stimulation of the formation and operation of family farms: Law of Ukraine]. № 2497-VIII dated July 10, 2018. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text>.
20. Pro derzhavnu pidtryмку sil's'koho gospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy. (2004). [On state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine]. № 1877-IV dated June 24, 2004. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>.
21. Pro osobysti selians'ki gospodarstva: Zakon Ukrainy. (2003). [On personal peasant farms: Law of Ukraine]. № 742-IV dated May 15, 2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>.
22. Pro fermers'ke gospodarstvo: Zakon Ukrainy. (2003). [On farming: Law of Ukraine]. № 973-IV dated June 19, 2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.
23. Prodovol'cha bezpeka na mistsiakh: shliakhy rozvytku ukrains'koho sela. (2023). Agroportal.ua, Available at: <https://agroportal.ua/publishing/sobytiya/prodovolcha-bezpeka-na-miscyah-shlyahi-rozvitku-ukrajinskogo-sela>.
24. Rejnaud Nauten: Ya pyshaiusia Nejmovirnymy selamy Ukrainy, scho pokazuiut' harnyj pryklad inshym. (2023). Agroportal.ua, Available at: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/reynaud-nauten-ya-pishayusya-neymovirnymi-selami-ukrajini-shcho-pokazuyut-garniy-priklad-inshim>.
25. Savka, M.V., Balaniuk, I.F. (2022). *Orhanizatsijno-ekonomichni zasady rozvytku fermers'kykh gospodarstv v umovakh transformuvannia ahrarnoho sektoru*. [Organizational and economic foundations of the development of farms in the conditions of transformation of the agrarian sector]. Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivs'k. Ukraine.
26. Samovriaduvannia v umovakh vijny: Opishnians'ka hromada v poshukakh novykh mozhlyvostej i proektiv. (2023). Agroportal.ua Available at: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/samovryaduvannia-v-umovah-viyni-opishnyanska-gromada-v-poshukah-novih-mozhlyvostej-i-proektiv>.
27. Tupychivs'ka TH: Buduvaty plany na majbutnie potribno vzhe zaraz, a ne pislia zakinchennia vijny. (2023). Agroportal.ua. Available at: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/tupichivska-tg-buduvati-plani-na-majbutnye-potribno-vzhe-zaraz-a-ne-pislya-zakinchennia-viyni>.
28. FAO and IFAD (2019). United Nations Decade of Family Farming 2019-2028. Global Action Plan. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [United Nations Decade of Family Farming 2019-2028. Global Action Plan]. Rome. Italy. Available at: <https://www.fao.org/3/ca4672ru/ca4672ru.pdf>.
29. Shevchenkivs'ka TH: Pislia peremohy defitsyt bude ne v koshtakh, a v liudiakh, iaki vidbudovuvatymut' hromady. (2023). Agroportal.ua. Available at: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/shevchenkivska-tg-pislya-peremogi-defitsyt-bude-ne-v-koshtah-a-v-lyudyah-yaki-vidbudovuvatymut-gromady>.
30. Shpykuliak, O.H., Alieksieieva, O.V. (2021). «Development of farms in the organizational and economic provision of employment of the population». *Ekonomika APK*. 2021. № 4. pp.95-107. Available at: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104095>.
31. Shpykuliak, O.H., Malik, M.J. (2019). «Formation of the organizational and economic model of family farming in Ukraine: institutional foundations, problems and priorities». *Ekonomika APK*. № 9. pp.86-98.
32. Shpykuliak, O.H., Bezhenar, I.M., Bilokinna, I.D. (2023). «Modern trends in the development of organic production in the agricultural sector and farms». *Problemy suchasnykh transformatsij. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, № 8. Available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-04-04/2023-8-04-04> <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-04-04>.
33. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy» 2016-2021 rr. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2023). [Statistical collection "Agriculture of Ukraine" 2016-2021. State Statistics Service of Ukraine]. Available at: www.ukrstat.gov.ua.
34. Hutorov, A.O., Lupenko, Y.O., Zakharchuk, O.V., Hutorova, O.O., Dorokhov, O.V. (2020). «Inclusive Development of the Ukrainian Economy». *TEM Journal*. 9(1). pp. 296–303. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM91-41> http://www.temjournal.com/content/91/TEMJournalFebruary2020_296_303.pdf.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2023 р.

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023 рік. Том 8. № 2.